

VERENIGING
OUD
SCHERPENZEEL

23^e jaargang nr. 4
december 2011

Vereniging Oud - Scherpenzeel

<i>Van de Bestuurstafel.....</i>	<i>3</i>
<i>Uitnodiging Ledenvergadering</i>	<i>4</i>
<i>Van de Penningmeester.....</i>	<i>5</i>
<i>Goed bezochte Open Dag</i>	<i>5</i>
<i>Sigaren van Scherpenzeelse makelij</i>	<i>8</i>
<i>"Noe eerst effe Proate !"</i>	<i>16</i>
<i>De Heer van Scherpenzeel is gek geworden!</i>	<i>26</i>

De kopij voor het maartnummer 2012 dient uiterlijk zaterdag
18 februari 2012 a.s. te zijn ingeleverd bij de redactie.

Foto op omslag:

*Sigarenbandje van het Scherpenzeelse sigarenmerk 'Vallei Ruiters' en een sigaren-
makersbankje waarvan bij het productieproces van sigaren gebruik werd
gemaakt.*

(Zie ook het artikel 'Sigaren van Scherpenzeelse makelij', pag. 8 e.v.)

VAN DE BESTUURSTAFEL

Voor u ligt de vierde en tevens laatste uitgave van het verenigingsblad in 2011.

Op 18 oktober jl. werd de ledenbijeenkomst gehouden in partycentrum Boschzicht. De heer Bert Rietberg uit Ede was de gastspreker. Laatstgenoemde is voorzitter van de Stichting Grebbelinie. Hij verzorgde een interessante powerpointpresentatie over de Grebbelinie. Het ontstaan, het gebruik en de functie van de Grebbelinie in het algemeen, en wat dit betekende voor Scherpenzeel en haar omgeving. Vervolgens werden er filmbeelden vertoond die gemaakt zijn door Erik Jonker uit Scherpenzeel. Helaas kon hij zelf wegens ziekte hierbij niet aanwezig zijn. Leuke en historische beelden over o.a. de klompenmakers Jan en zijn zoon Job Boom, de oogstdag op landgoed Den Treek en 'Nederland Paraat' op Hoeve De Beek.

Op 19 november jl. hield de vereniging een Open Dag in het Koetshuis. Het thema was 'Textielnijverheid in Scherpenzeel'. Elders in dit blad kunt u een verslag lezen.

Op 28 februari 2012 wordt de algemene ledenvergadering gehouden. De uitnodiging en de agenda vindt u op pag. 4 van dit blad.

Op 10 maart 2012 organiseren wij weer een Open Dag in het Koetshuis. In het volgende blad krijgt u informatie over het thema.

Graag wil ik mijn medebestuurleden, de redacteur, de webmaster en de vele vrijwilligers uitdrukkelijk bedanken voor hun tijd en inzet voor de vereniging. Wij kunnen terugzien op een goed verenigingsjaar. Ik wens u goede feestdagen en een voorspoedig 2012.

Namens het bestuur wens ik u veel leesplezier.
Wim Schimmel, voorzitter.

UITNODIGING LEDENVERGADERING

Op dinsdag **28 februari 2012** wordt de voorjaarsvergadering gehouden in partycentrum Boschzicht, Burg. Royaardslaan 4 te Scherpenzeel.

Aanvang **19.30 uur**.

Agenda:

- Opening en mededelingen.
- Vaststellen notulen ledenvergadering d.d. 22 februari 2011. *)
- Jaarverslag secretaris. *)
- Jaarverslag penningmeester. *)
- Begroting 2012. *)
- Verslag kascommissie.
- Benoeming kascommissie 2012.
- Bestuursverkiezing. Aftredend en herkiesbaar zijn Henk Beulenkamp, Jan Roelofsen en Piet Valkenburg. Voordracht voor kandidaat-bestuursleden kunnen schriftelijk, ondertekend door minimaal 5 leden, worden ingediend tot 16 februari 2012 bij de secretaris.
- Rondvraag.
*) deze stukken kunt u vanaf 16 februari 2012 inzien op de website: www.oudscherpenzeel.nl. Bovendien worden hiervan exemplaren uitgereikt op de ledenvergadering.

Na de pauze verzorgt de heer Bert van Coenen, gids en voorzitter van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, een powerpointpresentatie over de stad 's-Hertogenbosch. Het is een stad met een lange en interessante historie. De onlangs gerestaureerde kathedraal St. Jan en de riviertjes die door de stad lopen, komen zeker aan de orde.

Het is de bedoeling om met onze jaarlijkse excursie de stad te gaan bezoeken.

Het bestuur hoopt dat het weer een geslaagde avond gaat worden.

De zaal is vanaf 19.00 uur open en natuurlijk staat de koffie klaar.

VAN DE PENNINGMEESTER

Het jaar 2011 loopt weer ten einde en dan is het goed om te zien of we het jaar financieel met een positief resultaat kunnen afsluiten. Zoals het er nu uitziet is dit inderdaad het geval, dit dankzij een verantwoord financieel beleid en zorgvuldige controle op het innen van de contributies.

De begroting 2012 is door het bestuur op 25 oktober jl. goedgekeurd. We mogen voorzichtig vaststellen dat we ook het jaar 2012 met een klein positief resultaat kunnen afsluiten.

Henk Beulenkamp, penningmeester

GOED BEZOCHTE OPEN DAG

Zaterdagmiddag 19 november jl. had Oud-Scherpenzeel de deuren van het Koetshuis weer wagenwijd opengezet om belangstellenden te ontvangen. Velen hebben gehoor gegeven aan dit uitnodigende gebaar.

Het thema die middag was 'Textielnijverheid in Scherpenzeel'. Een kleine overzichtelijke expositie met diverse voorwerpen en materialen uit de textielgeschiedenis van Scherpenzeel uit de vorige eeuw was daarvoor ingericht (*foto*), met name van 'De Driekleur' en 'C&S Valkenburg'.

In de 'garage' was een oud weefgetouw van 'De Driekleur' opgesteld. Bestuurslid Piet Valkenburg gaf hierbij de nodige uitleg en probeerde ook een staaltje weg te geven van de weefkunst. Maar dat niet alle mannen die Valkenburg heten ook rasechte bandwevers zijn, bleek toen enkele oud werknemers van zowel 'C&S Valkenburg' (o.a. Joop Methorst, Cees Valkenburg, Jan Aarsen en Teus Valkenburg) als van 'De Driekleur' (o.a. Geert Valkenburg en Willem Vlaanderen voor zijn diensttijd) hun kennersblik over het werk van Piet lieten gaan.

Bijzonder leuk dat ook Marga Valkenburg (*foto*), dochter van Arie Valkenburg en kleindochter van Teus Valkenburg – dus 'Marga van Arie van Teus' – achter het weefgetouw plaatsnam. 'Het bloed kruipt nou eenmaal waar het niet gaan kan!'

Cees Valkenburg nam ook nog even met nostalgische trots achter het weefgetouw plaats.

Maar niet alleen was er belangstelling voor de textielgeschiedenis, ook de fotoboeken - met foto's van scholen, verenigingen e.d. - trokken grote belangstelling.

Het was een gezellig gebeuren, dat af en toe wel wat weg had van een reünie.

Henk Schuurman.

Teus Valkenburg, Jan Aarsen, Cees Valkenburg en Joop Methorst (v.l.n.r.) halen herinneringen op.

Oud C&S-er Joop Methorst ziet het allemaal nog zo voor zich.

SIGAREN VAN SCHERPENZEELSE MAKELIJ

Veel sigarenfabrieken hebben de afgelopen decennia hun deuren moeten sluiten. De sigarenindustrie in Veenendaal is na de sluiting van Ritmeester en Panter helemaal verdwenen. Sigarenfabriek 'Vallei Ruiters' in Scherpenzeel heeft kort na de oorlog in de tijd dat er nog geen of nauwelijks discussie was over de nadelige gevolgen van roken volop sigaren geproduceerd voor de Nederlandse markt. Oprichter en eigenaar van 'Vallei Ruiters' was Jacobus (Co) van de Weert. Co werd in 1915 in Scherpenzeel geboren als zoon van schilder Teus van de Weert en broer van Bertus (1913) en Henk (1922). Zijn opa Bart van de Weert (1863) was in ons dorp een bekende verschijning als dorpsomroeper en nachtwacht, maar Bart zorgde er ook voor dat je van tijd tot tijd werd geknipt en geschoren. Ruim dertig jaar (tot 1929) heeft hij belangrijke mededelingen luid en duidelijk in het dorp rondgebazuind en op aanplakborden kenbaar gemaakt. Daarnaast was Bart van de Weert ook klokkenist en wisselloper.

Tabaksteelt in Scherpenzeel ?

Over de tabaksteelt hier ter plaatse is weinig bekend. In de oorlog teelden veel gebruikers hun eigen tabak in hun moestuin, omdat tabaksartikelen schaars en alleen nog op de bon verkrijgbaar waren. De tabakliefhebbers hadden het zwaar in die tijd. Voor de tabaksindustrie betekende de bezetting het wegvallen van de aanvoer van grondstoffen uit Indië. Tabak van eigen Nederlandse bodem (amateurtabak) kwam daar deels voor in de plaats. Naast amateurtabak en amateursigaretten waren rokers aangewezen op de gedenicotiniseerde tabak van de Fa. Wed. Boom die niet op de bon was en de surrogaat sigaretten, zoals BIJSI (Bijna Sigaretten). Niet te pruimen, maar daar had je weer pruimtabak voor... Alle tabaksfabrikanten stopten tijdens de oorlog noodgedwongen met hun eigen merken en maakten een gezamenlijk uitgebracht eenheidsproduct: Consi-sigaretten. CONSI stond voor CONcentratie Slga-retten. Hoewel er echte tabak voor werd gebruikt, werd er veel over gemopperd. In de

volksmond werd de naam al snel verbasterd tot Cigaretten Onder Nationaal-Socialistische Invloed. Voor degenen die liever hun eigen sigaretje draaiden was er Beka-shag. Deze tabakswaaren vielen onder de distributieregelingen, die voor tabak duurden tot 1948. Mannen boven de 18 jaar hadden met hun distributiebonnen recht op 10 sigaren, 50 gram

shag of 40 sigaretten per week; vrouwen vanaf 25 jaar kregen bonnen voor 10 sigaretten per week. Voorheen (tot ± 1900) was eigenteelt van tabak heel gewoon, maar toen rond de eeuwwisseling tabaksproducten aanmerkelijk goedkoper werden in de winkel, verdween deze vorm van tabaksteelt langzamerhand. Co van de Weert behaalde in het jaar dat 'het rokertje' op de bon kwam, in 1942, zijn *Diploma van Vakbekwaamheid voor den Tabakshandel*. Op een slaapkamer in zijn woning aan de Vlieterweg produceerde hij met zelfgeteelde tabak sigaren voor eigen gebruik, maar waarschijnlijk ook voor andere Scherpenzeelers. Het is niet onwaarschijnlijk dat de tabaksteelt in Scherpenzeel in het verleden een meer prominente rol heeft gespeeld dan de teelt van amateurtabak in de betrekkelijk korte periode tijdens de oorlogsjaren doet vermoeden. Enkele straatnamen versterken deze veronderstelling. Op oude kaarten staat de Dashorsterweg, die de grens vormt tussen Woudenberg en Scherpenzeel, aangeduid als *Tabakssteeg*. Op een andere kaart wordt wat nu de Moorsterweg heet *Tabakstraatje* genoemd. Dit is dan weliswaar op

Woudenberg's grondgebied, maar grenzend aan Scherpenzeel. Ten slotte wijst ook het voormalige *Tabakspaadje* dat vroeger tussen de Stationsweg (naast Van Raaij) en de westkant van de Eikenlaan (nu hoek Eikenlaan Industrielaan) liep, misschien wel op tabaksteelt in ons dorp, hoewel tot nu toe geen bewijzen voor deze aanname zijn gevonden in de vorm van overblijfselen van tabaksschuren of andere voorwerpen en/of documenten.

Tabaksteelt en tabaksindustrie in de regio

In de directe omgeving van Scherpenzeel heeft de teelt van tabak zeker een belangrijke plaats ingenomen. De zanderige ondergrond in de streek rond Amersfoort bleek goed geschikt voor de tabaksteelt. Voor het bemesten van tabaksvelden werd gebruik gemaakt van de schapenmest, die hier in de buurt volop aanwezig was. De kwaliteit van de Nederlandse tabak was niet zo hoog, maar wel voldoende voor pijp- en snuiftabak. Waren er in 1636 nog 50 tabakstelers rond Amersfoort gevestigd, in 1670 waren het er al 120 en in 1798 waren er in Amersfoort 810 werklieden betrokken bij de tabaksteelt. De teelt in de gebieden rond Nijkerk, Elst, Wageningen, Amerongen en Arnhem groeide bijzonder voortvarend. Ook in andere delen van de provincies Utrecht en Gelderland werd tabak verbouwd. Woudenberg werd in de achttiende eeuw bekend in de streek door het grootschalig verbouwen van tabak. Een straatnaam herinnert er nog aan: waar vroeger enkele tabaksplantages lagen, ligt nu Tabaksland. In 1783 noemde 12 procent van de beroepsbevolking van Woudenberg zich 'tabakker'. Tabak werd verbouwd op de warme zuidhellingen van de Utrechtse Heuvelrug. In de buurt van Amersfoort, maar ook rond Hoogland, Amerongen en Rhenen stonden talrijke tabaksschuren, waar de tabaksbladeren werden gedroogd. Door de lage prijzen van buitenlandse tabak verdween de tabaksteelt in Nederland en dus ook in deze omgeving en werd de akkerbouw hier meer en meer verdrongen door de veeteelt. De import uit Amerika groeide, terwijl snuiftabak werd verdrongen door het toen in opkomst zijnde modieuze sigaren roken. Inlandse tabak was minder geschikt voor de fabricage van sigaren, zodat ook mede hierdoor na 1900 de tabaksteelt langzaam maar zeker uit deze streek verdween. Er bleef wel een tabaksindustrie gebaseerd op aanvoer van buitenlandse tabak. In Veenendaal groeide in de negentiende eeuw een omvangrijke tabaksindustrie met grote sigarenfabrieken zoals Ritmeester en Panter. De

tabak die hier werd verwerkt, was afkomstig uit Nederlands-Indië en van veel betere kwaliteit dan de inlandse tabak.

Sigarenfabriek 'Vallei Ruiter'

Schilder Teus van de Weert verwachtte van zijn zoon Co dat hij bij hem en zijn broers in het schildersbedrijf aan de Willaerlaan kwam werken. Co had echter andere plannen, die hij pas later kon realiseren. In 1939, tijdens de mobilisatie, werd Co opgeroepen voor militaire dienst en werd hij in Haarlem geleverd. Kort daarvoor was Co getrouwd met Cornelia, dochter van Antje den Hartog. Als gehuwd militair was de wedde wat hoger. Het jonge echtpaar gaat op Vlieterweg 792 wonen (nu 124). In het leger kreeg Co het voor elkaar om bij de muziek te worden ingedeeld, zodat hij niet bij een gevechtseenheid hoefde te dienen. In 1940, na de capitulatie, kwam Co van de Weert terug naar Scherpenzeel en trad hij weer in dienst bij zijn vader. In zijn moestuin aan de Vlieterweg begon hij met het telen van tabaksplanten, waarvan hij in de avonduren in huis sigaren maakte. Hij studeerde en deed met succes examen, zodat hij zich vanaf 1942 een vakbekwaam en gediplomeerd sigarenmaker mocht noemen. Het duurde tot na de oorlog voordat Co de plannen die hij allang in zijn hoofd had ten uitvoer kon brengen, zodat hij niet langer het schildersvak hoefde uit te oefenen. In tussentijd hadden Co en Cornelia twee dochters gekregen, Jacoba in 1940 en Anke in 1943. Co kocht vlakbij het bedrijf van zijn vader aan de Willaerlaan een stuk grond (nu Willaerlaan 72) van zijn tante Klaasje van Santen, zuster van vader Teus. Eigenhandig bouwde Co daar zijn sigarenfabriek 'Vallei Ruiter'.

Van het *Rijksbureau voor Tabak en Tabaksproducten* in 's-Gravenhage krijgt Co in 1947 een verwerkingsvergunning en een verkoop- en afleveringsvergunning. In de vergunning staan veel bepalingen waaraan Co van de Weert zich moet houden.

Voor de productie van sigaren krijgt Van de Weert een quotum van ongeveer 1000 kg onbewerkte tabak op jaarbasis. Dit quotum weet hij in 1949 uit te breiden met zo'n 500 kg doordat hij een sigarenbedrijf uit Alphen aan den Rijn overneemt. De vergunning schrijft ook voor dat de tabak alleen mag worden verwerkt tot sigaren, señorita's en sprietjes. De señorita is in ons land het bekendste en meest gerookte model, het is een sigaar van

ongeveer 10 cm lang en één cm dik, een sprietje is een smalle en dunne sigaar. Ook wordt bepaald wat het gewicht van de diverse soorten mag zijn. Zo mag het gewicht van een señorita niet minder dan 1,75 gram en niet meer dan 3,5 gram zijn. De regels voor sigaren die geëxporteerd worden zijn beduidend soepeler. Voor het produceren van sigaren mag aanvankelijk geen gebruik worden gemaakt van inlandse tabak, maar enkele jaren later krijgt 'Vallei Ruiter' ook toestemming om inlandse tabak tot sigaren te verwerken, mits deze streng gescheiden wordt gehouden van overzeese tabak. Voor het omblad en het dekblad mogen geen surrogaten zoals hop worden gebruikt. Een sigaar is samengesteld uit drie delen: van buiten naar binnen zijn dit het dekblad, het omblad en het binnengoed. Het omblad zorgt ervoor dat het binnengoed (de losse tabaksnippers) goed bijeen wordt gehouden en zorgt voor de juiste vorm van de sigaar. Het dekblad vormt de buitenkant van de sigaar en bepaalt de kleur. Op de banderollen (belastingbandjes als bewijs van betaling van accijns) moet de fabrieksnaam 'Vallei Ruiter' en de vestigingsplaats Scherpenzeel worden vermeld. Hoewel het woord 'fabriek' doet vermoeden dat er met machines wordt gewerkt is daarvan bij 'Vallei Ruiter' geen sprake. Het versnijden van de tabak en het maken van de sigaren is een arbeidsintensieve bezigheid die volledig met de hand door Co en zijn medewerkers wordt uitgevoerd. Bij de werkzaamheden wordt hij vaak geholpen door zijn neef Henk van Santen. Ook Jan Kees van Bruggen werkt regelmatig bij Van de Weert. Echtgenote Cornelia heeft zich nooit met de sigarenfabriek bemoeid, mogelijk omdat zij tegen roken was. Het bedrijf was zes dagen per week geopend, van de vrije zaterdag was nog geen sprake. De hele week door kwamen vrienden, burens en kennissen een kijkje nemen op de Willaerlaan, ze waren natuurlijk vooral geïnteresseerd in een gratis sigaartje. Op de werkvloer werd het eigen product zo voortdurend 'getest'. Co koopt de ruwe tabak bij de Goudsche Ruwe Tabakshandel van P.Bisschop en Zn. Tabaksbladeren laat men na de oogst drogen om ze daarna te bundelen en op stapels te leggen, zodat de tabak gaat broeien (fermenteren). Voor het verkrijgen van de gewenste smaak worden verschillende tabaksoorten met elkaar gemengd. Bij het productieproces wordt gebruik gemaakt van een sigarenmakersbankje en een rolmesje. Dit bankje wordt ook wel 'zinkie' genoemd (*zie foto voorblad*), naar het stuk zink dat bedoeld is om de tabaksbladeren makkelijk te kunnen snijden en de sigaar goed te rollen. Het dekblad

wordt in een zinken trommel tegen uitdrogen bewaard. Ook was er in de fabriek een spoelbak aanwezig om de tabak vochtig te maken, waardoor

de aroma vrijkomt. Tabak die op een veiling of bij een makelaar gekocht werd, hoefde niet meer gedroogd te worden. Deze tabak werd ingevocht om beter verwerkt te kunnen worden. Na binnengoed en omblad ging het dekblad om het 'bosje' (dat is het binnengoed dat met een omblad is omwikkeld) heen. Er was ook een droogruimte (een eest genaamd) voor de sigaren. De sigaar werd tussen een uit twee delen bestaande sigarenvorm geperst in een sigarenpers (foto). Na een aantal uren werden de sigaren in de vormen een kwartslag gedraaid en gingen vervolgens weer een tijd onder de pers. (De sigarenpers van 'Vallei Ruiters' is nu te zien in het Tabaksteelmuseum in Amerongen).

Nadat de sigaar was gedroogd en verpakt, was ze geschikt voor consumptie. Sigarendozen en sigarenbandjes liet Co van de Weert door een daarin gespecialiseerd bedrijf maken. In het bedrijfslogo was duidelijk het wapen van Scherpenzeel te herkennen (foto).

Een vertegenwoordiger van 'Vallei Ruiters' ging met auto en sigaren het land in om de producten bij sigarenwinkeliers aan de man te brengen. De zaken gingen aanvankelijk goed, maar doordat het aantal sigarenfabriekjes explosief groeide, nam de concurrentie toe. Bovendien bleken goede

afnemers niet altijd goede betalende te zijn. Al met al betekende dit in 1953 het einde van sigarenfabriek 'Vallei Ruiter'. Co verkocht de fabriek aan Gerrit van Bruggen, die er een woonhuis van maakte door er o.a. een verdieping op te bouwen (foto). Maar de toen pas 38-jarige Co van de Weert was niet voor één gat te vangen

Co van de Weert, veelzijdig en inventief

Co gaat na de opheffing van 'Vallei Ruiter' weer aan de slag als schilder in het familiebedrijf, maar niet voor lang, want hij vindt werk in een houtzagerij. Dat werk bevalt hem zo goed dat hij de houtzagerij zelfs overneemt en deze verplaatst naar de Vlieterweg naast zijn woonhuis. Er worden vooral dunne plankjes gezaagd t.b.v. de fabricage van fruitkistjes. Toen er minder te verdienen viel met de houtzagerij, heeft Van de Weert het bedrijf gesloten. Achter in de tuin en naast zijn huis bouwde hij daarna een drietal vakantiehuisjes die hij verhuurde. Tegelijkertijd richtte hij zich met succes op een studie voor uitvoerder in de bouwwereld, waarin hij jarenlang werkzaam is geweest. De mentaliteit in diezelfde bouwwereld waarin corruptie toen regelmatig voorkwam, zorgde ervoor dat Co op den duur de brui gaf aan zijn baan als uitvoerder. Hierna heeft Van de Weert verschillende huizen gekocht, die hij eigenhandig en met kennissen onder wie Gradus Vermeulen en Evert Hoefakker opknapte en verkocht. Om verzekerd te zijn van een vast inkomen heeft hij toen als nachtwaker bij Zon & Schild in Amersfoort gewerkt. Maatschappelijk heeft Co van de

Weert ook een imposante staat van dienst opgebouwd. Hij was lid van de PvdA en heeft voor deze partij vanaf 1949 tot 1960 in de gemeenteraad van Woudenberg gezeten (de Vlieterweg behoorde tot 1960 bij Woudenberg). Na de grenswijziging in 1960 heeft Van de Weert nog een periode in de Scherpenzeelse gemeenteraad gezeten. Als rechtgeaarde

PvdA'er was Co ook actief lid van de vakbond NVV, waarvoor hij plaatselijk

aan allerlei bestuurlijke activiteiten deelnam. Hij werd in de jaren vijftig lid van de reservepolitie, en bracht het bij deze vrijwillige politie tot

opperwachtmeester. Co van de Weert was ook lid van verschillende verenigingen in ons dorp, zo speelde hij bij muziekvereniging Caecilia en was hij medeoprichter van accordeonvereniging Fortissimo (foto), waarvan Gerrit van de Peut voorzitter was. Kennelijk had hij nog tijd over, want hij was ook lid van de schietvereniging en toneelvereniging Animo. Ten slotte maakte Co van de Weert ook deel uit van de mysterieuze Zwarte Bende (foto) of was dit slechts een door de toneelvereniging opgevoerd toneelstuk? Om zijn conditie op peil te houden deed hij aan wielrennen. De laatste jaren van zijn leven heeft Co in Maarn gewoond, waar hij in 1982 op 67-jarige leeftijd is overleden.

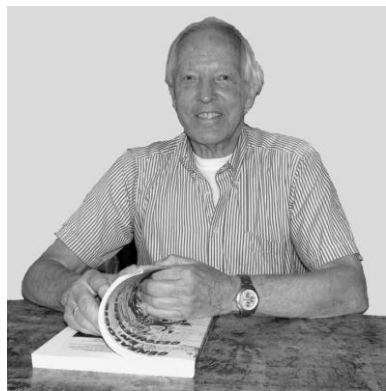
WIM VAN DEN BERG. "NOE EERST EFFE PROATE !"

In de rubriek "Noe eerst effe Proate !" interviewt Piet Valkenburg jonge + oude, bekende + onbekende, kortom allerlei Scherpenzeelers, die iets leuks of interessants over Scherpenzeel te vertellen hebben.

In het oktobernummer van 2011 hebben we stilgestaan bij het 100-jarig jubileum van de firma C&S Valkenburg te Scherpenzeel. Bij het onderzoek naar de firma C&S kwam ik onder andere in contact met Menko Wiersema en via hem weer met Simon Valkenburg, beiden rechtstreekse nazaten van de oprichters van de firma C&S. In de zomer van 2011 sprak ik met beiden in de woning van Simon aan de Kerkewijk te Veenendaal en hierdoor kreeg ik weer zoveel informatie over de firma C&S dat hiermee een artikel van "Noe eerst effe Proate" gevuld kan worden.

Simon Valkenburg doet het woord, vaak aangevuld door Menko Wiersema: "Ik ben geboren op 5 februari 1932 in Scherpenzeel als zoon van Simon Valkenburg en Jannigje Blom. Mijn

vader Simon was een zoon van Jan Jacob Valkenburg en samen met een broer van mijn vader, Cornelis, waren zij de oprichters en eigenaren van weverij C&S Valkenburg in Scherpenzeel.

Ik kwam uit een groot gezin met in totaal maar liefst 12 kinderen. Eén van mijn oudere zussen is Jannetje Valkenburg. Zij is geboren op 24 juni 1923 en trouwde op 23-jarige leeftijd op 9 juli 1946 in Scherpenzeel met Hergen Tjakko Wiersema, hij was landbouwingenieur. Menko is een zoon van Jannetje en een neef van mij. Ik ben dus zijn oom.

Mijn vader Simon en zijn broer Cornelis begonnen met hun bandweverij in een pand waar eerst Van Kessel een weverij had. Daarvóór zat er een bakkerij in dat pand. Dit pand stond achter de winkel van hun zus Jansje Valkenburg. Zij had een kruidenierswinkeltje op de hoek van de Holevoet met de Nieuwstraat. Later verhuisden ze dus naar de fabriek aan de Stationsweg.

Ik ben geboren in het woonhuis aan de Stationsweg, naast de toenmalige fabriek. Dat huis werd later afgebroken en er werd een nieuwe woning gebouwd, ook aan de Stationsweg, dat nu onderdeel uitmaakt van het gemeentehuis van Scherpenzeel. Mijn volgende broer, Cornelis, geboren op 23 november 1933, werd in zijn wieg overgegebracht naar het nieuwgebouwde huis. Het nieuwe huis werd voor 14.500 gulden gebouwd. Dat waren nog eens andere tarieven!

Dit is een mooie foto van het fabriekspand zoals dat er tot 1965 heeft gestaan. Op de foto is goed te zien dat er later werd aangebouwd. Het meest rechts was het nieuw aangebouwde kantoor uit de jaren '30 en direct links daarnaast was het gedeelte dat als eerste kantoor van de firma in gebruik was. Mijn oom Brand Valkenburg woonde tegenover de fabriek

en zijn moestuin liep dan ook door tot aan de fabriek. Vandaar de bonenstaken op de foto.

Mijn vader Simon was eigenlijk de drijvende spil achter de firma. Hij deed de verkoop, ging bij de klanten langs, kocht de machines, kortom hij deed eigenlijk alles. Mijn vader was de motor en dat was eigenlijk mede veroorzaakt doordat zijn broer Kees in 1918 de Spaanse Griep kreeg. Kees overleefde dat weliswaar, maar een gevolg van de ziekte was dat hij gehandicapt raakte. Kees kreeg namelijk hersenvliesontsteking en hierdoor kon hij later niet meer goed zijn werkzaamheden uitvoeren. Hij bleef wel in het bedrijf werkzaam, maar voerde lichte werkzaamheden uit, bijvoorbeeld het afknippen van de losse draadjes van jaloezieband. Kees kon ontzettend goed schieten en heeft dan ook veel prijzen gewonnen. Hij had letterlijk een kast vol met bekens. Kees had ook een eigen schietbaantje achter de fabriek en was daar uren bezig met het oefenen van alleen al het richten.

Zowel mijn vader als mijn oom Kees waren erg muzikaal. Ze gingen vaak samen naar concoursen en optredens van Caecilia. Mijn vader is in militaire dienst geweest, hij werd daar sergeant en was ook kapelmeester. Hij was gelegerd in Grave. Omdat de firma C&S veel produceerde voor het Nederlandse leger leverde dat mijn vader nog wel eens extra bijzonder verlof op.

Firma C&S heeft duidelijke ontwikkelingen meegemaakt in de productie van band en andere produkten. Men is ooit begonnen met de productie van singelband en andere soorten band en later werden dat geleidelijkaan veel technische bandsoorten. Ik weet nog dat de Jacquard-weefgetouwen in gebruik werden genomen. Deze machines maakten gebruik van lange kaarten met ponsgaten erin, te vergelijken met de kaarten van een draai-orgel. De ponsgaten in de kaarten stuurden de weefgetouwen aan, waardoor bijvoorbeeld de verschillende kleuren in het gewefde goed werd aangebracht. Nu gaat zoiets met een chip, maar toen was dat al een geweldige vooruitgang.

Mijn vader kocht nog wel eens weefgetouwen bij een fabriek in Wuppertal (Duitsland). Die fabriek liep echter niet zo goed en toen heeft mijn vader die fabriek gekocht, met de arbeidershuisjes erbij, want dat was één geheel. Het voordeel was dat hij een vinger in de pap had voor wat betreft de aantallen gefabriceerde weefgetouwen. Toen brak echter de oorlog uit en die fabriek werd geconfisceerd door de Duitsers. Formeel zou vader er een financiële vergoeding voor krijgen, maar in de praktijk is hier nooit wat van terechtgekomen.

Kort vóór de Tweede Wereldoorlog is C&S ook mitrailleurband gaan produceren. Op 16 april 1934 werd hiervoor patent verleend. Dit was een succes. Er heeft later in een militair blad, de 'Militaire Spectator', een artikel gestaan over dit mitrailleurband en hierin werd vermeld dat dit band nooit heeft geweigerd. De kwaliteit van dit band was stukken beter dan de metalen versie, want als dit ook maar iets roestte, dan wilde de metalen band nog wel eens weigeren. Later werd de mitrailleurband van C&S ook verkocht aan ondermeer België, Israël en Jordanië. Ook produceerde C&S na de Tweede Wereldoorlog van die militaire koppelbanden, riemen en kogeltassen en ook deze werden geproduceerd op de Jacquard weefgetouwen.

In de oorlog werd het een stuk moeilijker om aan materiaal te komen voor de produktie. De Duitsers wilden maar al te graag alles innemen. Vandaar dat er allerlei zaken zoals touw in veiligheid gebracht moest worden. Onder het woonhuis was een heel grote kruipruimte en 's avonds in het donker werden door een aantal jongens allerlei spullen opgeborgen onder de vloer van de woonkamer. Toch was er in het laatste oologsjaar geen materiaal meer en lag de produktie in de fabriek stil.

Na de oorlog kwam de Marshallhulp op gang. Hierbij werden vanuit Amerika materialen geleverd om de bedrijven weer draaiende te krijgen. Via de Marshallhulp kregen we heel veel garen toegewezen Ene Hen Heij zat voor de Marshallhulp in Veenendaal op het Inkoopbureau en mijn vader heeft daar heel wat moeten soebatten om voldoende garen te krijgen om weer te kunnen gaan draaien.

Er stond een heel grote stoommachine in de fabriek, een Deutz, die de machines aandreef. De heer Jan van den Berg ¹ was de machinist. Jan was sleepbootkapitein geweest, maar toen hij getrouwd was en er kinderen

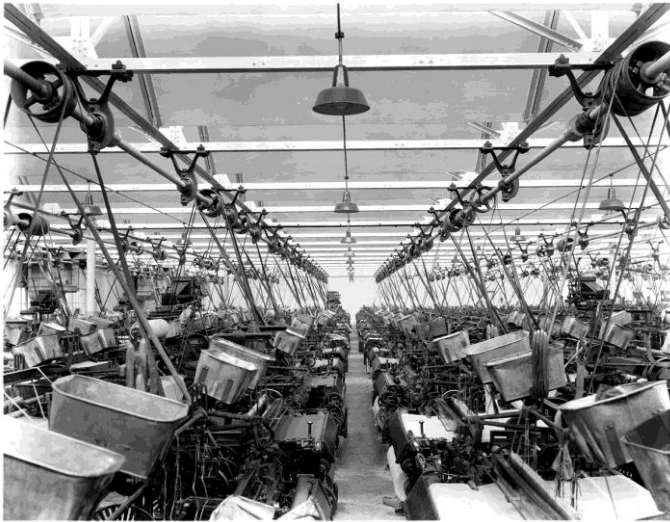
kwamen, vond zijn vrouw het tijd dat hij aan de wal bleef. Hij kreeg een baantje bij C&S, want hij was familie.

Jan van den Berg.

*Jan van den Berg en Eiltje Blom
achter hun woning, Oosteinde 70.
(foto uit 1949)*

¹ *Jan van den Berg heette voluit Jan Volbrecht van den Berg. Hij is geboren op 13 november 1887 te Nieuw Lekkerkerk en trouwde met Eiltje Blom. Eiltje Blom is geboren op 1 september 1890 te Alblasserdam en was een zuster van Jannigje Blom. Deze Jannigje is geboren op 26 september 1898 te Albasserdam en zij trouwde met Simon Valkenburg. Met andere woorden: Jan van den Berg, werkzaam als stoker bij C&S Valkenburg, was de zwager van Simon Valkenburg. Ook hierin komen de familiebanden weer naar voren.*

Jan startte elke morgen de machine op, die eerst op stoom moest komen, en via een aandrijfjas, die dwars door de hele fabriek heenliep, werden meerdere assen aangedreven. Via gekruiste banden vanaf die assen werden dan de weefgetouwen aangedreven". (foto pag. 20)

Cornelis en Simon Valkenburg ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van C&S in 1951.

Simon Valkenburg vervolgt zijn verhaal: "Naast de weverij was er natuurlijk ook een touwslagerij aanwezig. Dit deel van C&S was een belangrijk productieproces voor de firma, maar is altijd wat onderbelicht geweest. De touwslagerij heeft echter altijd goed kunnen bestaan. Er was in de fabriek een eigen touwbaan waarbij touwen, leidsels, koehalters en dergelijke werden geproduceerd. Dat touw was geslagen koord, en de touwbaan heeft bestaan tot eind jaren '50 van de vorige eeuw. Toen was de vraag naar dit soort producten zodanig afgenomen, dat de touwbaan niet meer rendabel was.

Van mijn broers kwam ook Jan Jacob in de fabriek. Hij volgde eerst de HBS en is afgestudeerd in de zomer van 1945. Dat was een verwarrende tijd zo net na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Jan zat in een klas samen met Kees Westra Hoeksema, een zoon van de dominee en eerst zou het examen helemaal niet doorgaan en zou Jan nog maar een jaar extra moeten studeren.

Toen het examen toch doorging werd dit erg mild beoordeeld. Na de oorlog moest Jan in militaire dienst en nadat hij ook de textielschool had gevolgd kwam Jan in de zaak en heeft daar vervolgens diverse moderniseringën doorgevoerd. Zo werden er bijvoorbeeld snellere en modernere machines in het buitenland aangekocht. Jan was erg technisch aangelegd en bracht vaak zelf verbeteringen aan de nieuwe machines aan, waardoor ze nog beter werden. Die machines werden veel aangekocht bij de firma Müller-Frick in Zwitserland. Dat was *de* vooraanstaande firma voor het aanschaffen van weefmachines. Toen ik nog studeerde ben ik wel eens mee geweest naar Zwitserland. Dat was in die tijd een hele onderneming, want je had nog geen Autobahnen en via allerlei provinciale wegen en via onder andere Freiburg was je lange tijd onderweg.

Ikzelf studeerde in 1958 af als tandarts. Daarna moest ik nog anderhalf jaar in militaire dienst. Ik zat toen gelegerd in Amersfoort en in de avonden ben ik in Veenendaal een eigen praktijk begonnen. Daar was ik eerst werkzaam in het Groene Kruis gebouw. In maart 1963 ben ik een eigen tandartspraktijk begonnen.

Ik woonde toen aan de Kerkewijk op de hoek met de Raadhuisstraat in het inmiddels verdwenen huis met de naam 'Repos Ailleurs'.

Mijn broer Jan was directeur van C&S samen met Arie, een zoon van oom Hendrik. Zij waren dus neven van elkaar. Jan deed de commercie en dat soort zaken en Arie deed de administratie en organisatie.

Toen in de jaren '70 de firma C&S overgenomen werd door de firma Marling Industries bleef Jan aan als directeur. De firma's Marling en C&S

vulden elkaar goed aan. De directeuren van de beide firma's hadden beiden zagezegd vezels in hun bloed.

Mijn broer Jan is eigenlijk nooit echt met pensioen gegaan. Hij zou met pensioen gaan en had zelfs al een opvolger, maar deze haakte af en is toen voor zichzelf begonnen. Jan bleef gewoon werken en dat was geen straf voor hem, zo was hij nu eenmaal. Jan overleed in 1997 op zijn 69^e.

In de loop van de jaren werd de productie van band steeds technischer. Niet alleen werden er meer chemische processen toegepast, ook werden de gevraagde eisen steeds zwaarder. Een voorbeeld zijn de aramidevezels, die niet alleen loeisterk zijn, maar ook brandveilig. Ik weet nog dat mijn broer Jan Jacob regelmatig naar Oosterbeek ging, waar een ververij was en waar dus veel met chemische stoffen werd gewerkt. Jan stond daar dan bij die vaten te kijken of alles goed verwerkt werd. Beschermingsmiddelen zoals maskers kenden ze nog niet. We denken dan ook dat hij zijn ziekte mogelijk hierdoor heeft opgelopen, maar zeker weten we dat niet.

Er waren meer Valkenburgers met 'vezels in hun bloed'. Een andere broer, Arie, wilde eigenlijk eerst dierenarts worden, maar heeft toen toch de textielschool gevolgd. Arie begon als inkoper op het kantoor bij de firma Van Heek. Later is Arie voor zichzelf begonnen. Hij heeft in 1961 de firma Hevatex opgericht. Dat deed hij samen met de fabrikant Van Heek uit Twente. Ik weet nog dat in die tijd Hajo Helder in Veenendaal de firma Hevetex oprichtte. Omdat dat teveel leek op Hevatex werd de naam op aandringen van Arie omgezet in Heratex.

In Den Bosch werd de firma Vako opgericht door Ton Valkenburg. Ton is een zoon van Arie van Teus en dus een nazaat van de eigenaars van de Driekleur. Het bedrijf van Ton heette ook wel Valtex en zit momenteel in Geldermalsen ².

Er is zelfs wel eens gesproken binnen de families Valkenburg om te komen tot een fusie tussen de firma's C&S en De Driekleur, maar dat liep heel snel vast, dat konden ze niet eens worden. Of er nog sprake was van 'oud zeer'? Ik denk het niet, er was meer sprake van verschillen van mening op persoonlijk vlak. Uiteindelijk zou De Driekleur het niet redden. Er werd een

² Voor dit bedrijf werd in 2011 faillissement aangevraagd.

laatste poging ondernomen door de firma Anton in Zeist te kopen, maar uiteindelijk zou de Driekleur failliet gaan. (In 1978, noot auteur).

Ik weet dat Unitex mogelijk plannen heeft om de naam C&S van de firma af te halen en er de naam Unitex aan te hangen. Firma C&S Valkenburg bestaat echter al 100 jaar en heeft wereldwijd een zeer goede naam. Wellicht dat ze naar aanleiding van het jubileum zelfs het predikaat Koninklijk kunnen krijgen. Het zou volgens ons niet slim zijn om dan de naam te wijzigen! Firma C&S Valkenburg is een begrip en ik hoop dat dat nog lang zo zal blijven !

Een mooie groepsfoto van het personeel van C&S Valkenburg tijdens een bedrijfsuitstapje naar Schiphol. De exacte datering is onbekend.

Op de foto zijn te zien, bovenste rij v.l.n.r.: Piet Vermeulen, Wim Vermeulen, Gert Veldhuizen, Co ten Broek (de buschauffeur), Marinus Budding, Kees van de Brandhof, Ot Methorst, Jan van de Wetering, Kees de Koning, Simon Valkenburg, Henk Valkenburg, Kees Valkenburg, Brand Valkenburg, Kees Valkenburg, Kobus van de Peppel, Kees Vos, Teus Westerhuis, Manos Valkenburg.

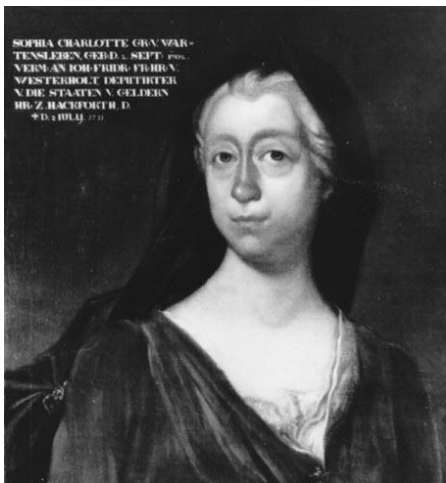
Op de voorste rij zittend v.l.n.r.: Rijk Westerhuis, Wim van de Wetering, Henk Schoonhoven, Jo van Dijk, Herman Gaasbeek, Bas Vermeulen, Leendert Budding, Willem Lansing.

DE HEER VAN SCHERPENZEEL IS GEK GEWORDEN!

In 1724 wordt Carel Willem Alexander van Westerholt op kasteel Hackfort bij Vorden geboren. Hij is de oudste zoon van kasteelheer Johan Frederik van Westerholt en Sophia Charlotta gravinne von Wartensleben.

De heerlijkheid Scherpenzeel is al generaties in het bezit van de Van Westerholts. Als oudste zoon zal hij later Heer van Scherpenzeel worden. Als kleine jongen zal hij niet hebben kunnen vermoeden dat het nooit zover zou komen. Pas na een veelbewogen leven komt hij uiteindelijk tot rust in Scherpenzeel. Wie is Carel van Westerholt en wat is er allemaal gebeurd?

Laten we beginnen met de ouders van Carel. In 1721 erft Johan Frederik van Westerholt de nalatenschap van zijn vader. Daar horen kasteel Hackfort en Huis Scherpenzeel met hun landerijen bij. Het wordt voor hem nu ook tijd om te trouwen. Datzelfde jaar worden de huwelijksvoorwaarden getekend tussen hem en de Duitse Sophia Charlotta, gravin von Wartensleben. In 1722 trouwen ze en datzelfde jaar wordt hun eerste kind Sophia Elisabeth in Zutphen gedoopt.

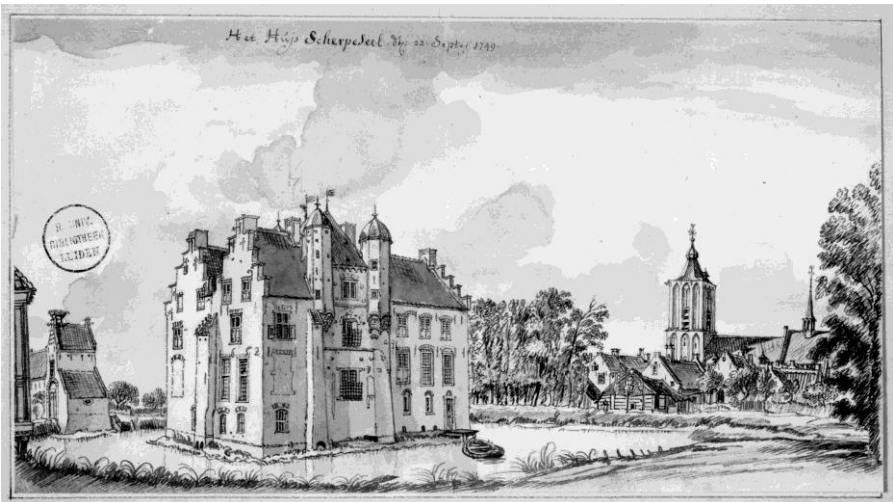

Carels moeder Sophia Charlotta, gravin von Wartensleben (1702-1771). Olieverf op doek door Theodorus Onkruid. Beschreven in het artikel: Onkruid vergaat niet, door mr. E.J. Wolleswinkel, in Van Scarpenzele tot Scherpenzeel, Comité voor Scherpenzeelse cahiers, 1996, blz. 151-158.

Daarna wordt Alexandrine Charlotte geboren. In 1724 worden Carel Willem Alexander en twee jaar later Frederik Lodewijk Borchard in Vorden gedoopt. Daarmee had moeder voldoende aan haar echtelijke verplichtingen voldaan, vond zij. Haar man stond als onberekenbaar bekend en het was dus tijd om te vertrekken. In 1727 werd er gescheiden van tafel en bed en moeder en de vier kinderen vertrekken van Hackfort naar Scherpenzeel. Ze neemt haar bruidsschat van 24.000 gulden mee. De

heerlijkheden Bahr en Lathum worden verkocht om de schulden te dekkenⁱ.

Over Carels jeugd is verder niets bekend. Als hij opgroeit ruziën zijn ouders verder over de verdeling van de goederen. Zijn moeder krijgt de inkomsten uit het Huis Scherpenzeel met de daarbij behorende boerderijen. In 1734 krijgt zij Huis Scherpenzeel officieel toegewezen. Twee jaar later wordt de echtscheiding definitief uitgesproken. Pas in 1749 krijgt zij alle rechten en bezittingen van Scherpenzeel vast in handen. Eindelijk is zij geheel los van haar ex-man. De ex overlijdt in 1751, nalatende het Huis Hackfort en veel schulden.

*Huis Scherpenzeel zoals het er uitzag toen Carel er in zijn jeugd woonde.
Het Huys Scherpeseel, dt. 22 Sept. 1749. Gewassen pentekening van Jan de Beyer.
Universiteitsbibliotheek Leiden.*

Carel ziet het niet zitten om als oudste zoon dit familiebezit over te nemen en te beheren. Hij wil Scherpenzeel houden en gunt kasteel Hackfort en alle bezittingen die er bij horen aan zijn jongere broer Frederik Lodewijk Borchard. Natuurlijk laat hij hem daar fiks voor betalen. Nou ja, niet direct betalen, zijn broer neemt de schuld van 36.000 gulden over die op Hackfort rust. Carel stelt zijn zwager Jacob Adolf van Heeckeren aan om de nalatenschap van zijn vader verder te regelen. Zijn zwager gaat ook het bezit van Carel beheren. Carel zelf heeft andere dingen aan zijn hoofd.

Carel wil een militaire carrière. Hij wordt sous-luitenant in dienst van de compagnie van luitenant-kolonel Van Limburg Stirum. Een sous-luitenant is een onderluitenant en de laagste rang van officier. De compagnie is een onderdeel van Oranje Gelderland en is gelegerd in Doornik, dat in Zuid België ligt, tegen de Franse grens. De Republiek wil de Fransen daar op afstand houden en Doornik behoort tot de zogenaamde barrièresteden. Begin mei 1752 komt er een brief uit Doornik op kasteel Hackfort aanⁱⁱ. Een brief die de toekomst van Carel zal bepalen.

*Carels zwager en zijn curator: Jacob Adolph van Heeckeren (1724-1792).
Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage.*

De brief is geschreven door luitenant-kolonel Van Limburg Stirum zelf en gericht aan Carels broer Frederik Lodewijk Borchard. In die brief schrijft Van Limburg Stirum dat Carel zich ernstig heeft misdragen. Hij heeft mensen en schildwachten aangevallen en is gearresteerd. Het dringende advies is om hem uit dienst te ontslaan en om hem op te sluiten.

Een brief met ongeveer dezelfde inhoud schrijft Van Limburg Stirum aan W.H. de Roode van Heeckeren, commandant in Doesburg, met de vraag of hij wil helpen. Deze schrijft op zijn beurt een verontrustende brief aan Carels moeder. In de brief staat "Dat Uw Hoogwelgeb. zoon sedert enige tijd stapelgek, dol en quataerdig is. Dat verder genootzaekt zijn geweest hem vast te zetten op de hoofdwagt, om ten eerste (zo spoedig mogelijk) na de citadelle getransporteert te worden en datter niet anders opzit, dat vrienden hem in 't dolhuys setten en dat ik so goet wilt sijn aen haer konklike Hoogheyt pensioen te vragen". In een brief aan zijn moeder schrijft Carel dat het allemaal wel mee valt. Hij was gaan stappen met vrienden en het was enigszins uit de hand gelopen. Om zijn goede wil te tonen vraagt hij aan zijn moeder of zij uit wil kijken naar een goede vrouw voor hem.

Toch slaat het slechte nieuws in als een bom. Wat moet er gebeuren? Carel voorgoed opsluiten? Dat is nogal wat. Allereerst is het zaak om hem uit de gevangenis te halen. Een adellijk persoon in de gevangenis, dat kan natuurlijk niet. Na overleg met Van Limburg Stirum wordt hij door een knecht naar huis gebracht. Naar huis betekent naar Huis Scherpenzeel, naar zijn moeder. Ondertussen wordt aan zijn ontslag uit het leger gewerkt. Er moet een pensioen geregeld worden. Daar moet de prinses-weduwe Anna haar toestemming voor geven. Anna is regentes zolang haar zoon, de latere stadhouder Willem V, nog minderjarig is. In 1753 komt er een pensioen van 300 gulden per jaar vrij en Carel wordt uit het leger ontslagenⁱⁱⁱ.

De bijna 30-jarige Carel is op Huis Scherpenzeel ook niet te houden. Er wordt voor hem een kosthuis gezocht en gevonden. In Oirschot, bij de chirurgijn Wijniker, is plaats. Voor 650 gulden per jaar geven zij hem kost en inwoning. Carel heeft de wijn niet afgezworen. Integendeel, deze wordt daarom apart in rekening gebracht.

Achter zijn rug om beraadslaagt de familie wat er met hem moet gebeuren. Zij vrezen dat hij, na de dood van zijn moeder, de erfenis erdoor zal jagen. Zijn zus Alexandra stelt voor aan broer Frederik dat zij hem wil overhalen om afstand van zijn bezit te doen. Frederik denkt dat dat alleen maar lukt met veel wijn en geld. Hij ziet er meer in om zijn broer onnozel te laten verklaren en onder curatele te stellen.

Ondertussen gaat het in Oirschot ook weer mis. Carel woont bij juffrouw Wijniker en haar moeder in huis. Daar bedreigt hij de oude moeder 's nachts een keer. Met een half uitgetrokken degen staat hij bij haar bed en dreigt hij haar te zullen doden.

Niet lang daarna, als de volgende dag het Heilig Avondmaal in de kerk gehouden zal worden, loopt Carel het huis uit. Van half elf 's avonds tot twee uur 's nachts loopt hij met getrokken degen door Oirschot te razen en te vloeken. Hij valt zelfs de nachtwaker aan. Uit voorzorg houden twee dorpelingen de wacht in huize Wijniker om mevrouw Wijniker en haar moeder te beschermen^{iv}. Waarschijnlijk wordt het Heilig Avondmaal hier vermeldt omdat de dag ervoor juist een dag van inkeer is. Het tegengestelde van wat Carel doet op deze dag. Twee mannen moeten voortaan op hem passen.

Er wordt een nieuw plan bedacht: Carel moet weg. Met toestemming van de prinses-weduwe Anna mag Carel een reis van een jaar naar de Middellandse Zee maken. Geen luxe cruise, nee een bevriende kapitein neemt hem mee op een marineschip, op kaperjacht.

De bevriende kapitein is Willem Theodorus Huijghens. Hij is kapitein op het oorlogsschip Maerssen met 200 mannen en 44 kanonnen. Het mooie van deze reis is dat het schaapsjournaal is bewaard gebleven^v. Daardoor krijgen we een beeld van deze reis die van 9 april 1754 tot 25 februari 1755 duurt. Laten we eens meevaren.

Vanuit Amsterdam gaat men via Durkendam, Medemblik, Urk en het Nieuwe Diep naar de Noordzee. Via het Kanaal en Portsmouth vaart men naar de Spaans kust en na vijf maanden wordt Gibraltar bereikt. Men had blijkbaar geen haast. Op de Middellandse Zee aangeland kan de missie beginnen. In Larache, bij Tanger in Noord-Marokko heeft men beet. Er wordt een Moors kaapschip overmeesterd met 250 mannen en 21 kanonnen. De kapitein met de naam Hasiel Hasië Emenei wordt gevangen genomen. Wie denkt dat deze man en zijn bemanning allemaal in de gevangenis terecht komen of worden vermoord heeft het mis. De kopstukken worden voor losgeld weer vrijgelaten. Ja ook hier wint de Nederlandse handelsgeest het. De rest van de bemanning komt er minder gelukkig van af.

De reis wordt voortgezet via Algiers en Tunis. Daar wordt proviand voor twee schepen ingeladen: 10 ossen, 20 schapen, 300 kippen, 260 kolen, 1490 eieren, 83 bosjes peterselie, 1900 broodjes, 90 pompoenen, 160 watermeloenen, 8 korven granaatappelen, 20 zakken houtskool en natuurlijk vers water. Na meer omzwervingen komt men eind december weer terug in Gibraltar. Tijd om weer naar Nederland te gaan. Aan de Spaanse westkust wordt afgemeerd in Cádiz. En daar duikt de naam van onze Carel ineens op in het scheepsjournaal. Op 7 januari 1755 staat er: 'Den adelborst Westerholt wierd in de boeien geset in de constapelskamer (constapel is scheepsartillerist)'. Vier dagen verblijft hij daar. Uit latere verklaringen blijkt dat hij weer dronken is geweest tijdens het passagieren. Ondertussen vaart men door naar Nederland en een maand later gaat de Maerssen op 12 februari 1755 voor anker bij Texel. De bemanning gaat van boord.

Twee dagen later wil ook onze Carel van boord. Maar dat wordt hem niet toegestaan, in ieder geval niet zonder begeleiding. Daarom stuurt hij een brief naar zijn zuster Alexandra om een bediende te sturen om hem op te halen. Hij beseft nu ook dat hij in moeilijkheden zit. Om zijn familie tegemoet te komen schrijft hij een brief dat hij zal accepteren dat hij onder curatele zal komen met zijn zwager als bewindvoerder. Ondertussen wacht hij op de bediende. Als er na tien dagen nog niemand verschijnt, stuurt hij nog maar eens een brief. Hij is bereid om over land te reizen. Hij zal wel moeten, want het vriest dat het kraakt. Aan boord is het heel koud. Hij klaagt in zijn brief: “Nog leijen hier braef koude. Mijn enige toevlugt is van nae kooij te gaen en mij daer te verwarmen de voeten, anders is het nog doenlijk te leijen (anders is het niet uit te houden)”. Hoe lang hij uiteindelijk heeft gewacht is niet bekend. Hij wordt later in Nijmegen ondergebracht.

Na dit mislukte avontuur op zee zijn de mogelijkheden uitgeput. Er moet een definitieve oplossing worden gevonden. Zijn moeder verzoekt aan het Hof in Nijmegen om Carel wegens zijn wandaden op te sluiten. Zij schrijft: “Soo dwingt haar de moederlijke liefde en de verpligting tot besorging van haaren gemelten soon, hoewel tot haare uitterste smerten om na alles ten eijnde om hem op een beter weg te brengen, vergeefs te hebben getenteert (bedoeld), om middelen van meerder nadruk tot voorkominge van voorschreven inconuenienten (ongemak) te denken”.

Dit verzoek wordt ondersteund door brieven van mevrouw Wijniker en de schout uit Oirschot en een rapport van de scheepskrijgsraad van het oorlogsschip Maerssen. Het Hof heeft niet veel tijd nodig. Op 4 maart 1755 wordt beslist dat Carel gevangen zal worden gezet en dat zijn zwager, Jacob Adolf van Heeckeren, zijn curator zal worden. Deze zwager was zelf lid van het Hof en als zodanig rechter over Carel. Over belangenverstrengeling gesproken!

Denk nu niet dat Carel de rest van zijn leven wegwijnde in een donkere kerker. Nee voor adellijke personen wordt er in de stad Utrecht een speciaal logement gevonden met de in dit verband vreemde naam ‘Huys van gemak’. Het ligt aan de Lange Nieuwstraat en wordt geleid door kastelein Frederik de Koninck. Daar wordt hij twaalf jaar verzorgd. Als er in 1767 een nieuwe kastelein komt verhuist Carel naar een verbeterhuis genaamd ‘De Vurige Colom’, ook gelegen aan de Lange Nieuwstraat. Hendrik Kroon is daar kastelein of zoals hij zich officieel noemt: besloten

commensaalhouder. Voor een kostgeld van 300 gulden en 250 gulden vertering wordt hij daar verzorgd. Uit de rekeningen blijkt dat hij jaarlijks recht heeft op een haas en dat Carel dol is op Deventer koek. Na drie jaar wil Hendrik Kroon van Carel af. Volgens de wet van Utrecht mag hij hem niet langer vasthouden. Het Hof van Gelderland ziet geen reden om hem vrij te laten en Carel blijft waar hij is.

In 1771 overlijdt Carels moeder Sophia Charlotta gravinne von Wartensleben. Zij woonde op Huis Scherpenzeel en regeerde het dorp met ijzeren hand. De laatste maanden woonde zij in Arnhem en werd na haar overlijden vandaar overgebracht naar Scherpenzeel en in de Grote Kerk begraven. Onze oud-voorzitter Klesser schreef een mooie levensbeschrijving over haar^{vi}. Direct na haar overlijden wordt het besluit van het Hof van Gelderland uit 1755 om Carel onder curatele te stellen in de gerechtsboeken over geschreven. Men is bang dat Carel zijn rechten op gaat eisen en als erfopvolger Heer van Scherpenzeel wil worden.

En inderdaad onderneemt Carel actie om vrij te komen. Hij schrijft een aandoenlijke brief aan zijn voormalige commandant kolonel A. de Rode van Heeckeren^{vii}. Hij brengt daarin twee goede argumenten naar voren. Blijkbaar was hij helemaal niet zo gek als hij niet dronk. Hij stelt dat hij zomaar gevangen was gezet en nooit persoonlijk was gehoord. Bovendien was hij als militair veroordeeld door een burgerrechtbank. En wel een rechtbank waar zijn zwager één van de rechters was en partij. Steekhoudende argumenten en hij hoopt dan ook voor de winter uit zijn gevangenschap te worden ontslagen. De kolonel voorziet moeilijkheden en neemt contact op met Van Heeckeren, de zwager en curator van Carel en de bewuste rechter waarvan Carel spreekt. Van Heeckeren, ook niet achterlijk, neemt slinkse maatregelen. 'Uit medelijden' verhoogt hij het kostgeld zodat Carel net zoveel wijn kan bestellen als hij wil. En wat hij verwacht gebeurt: op een avond drinkt Carel drie flessen wijn en wordt weer ouderwets agressief. Reden genoeg om hem gevangen te houden. Carel zal nooit meer vrij komen.

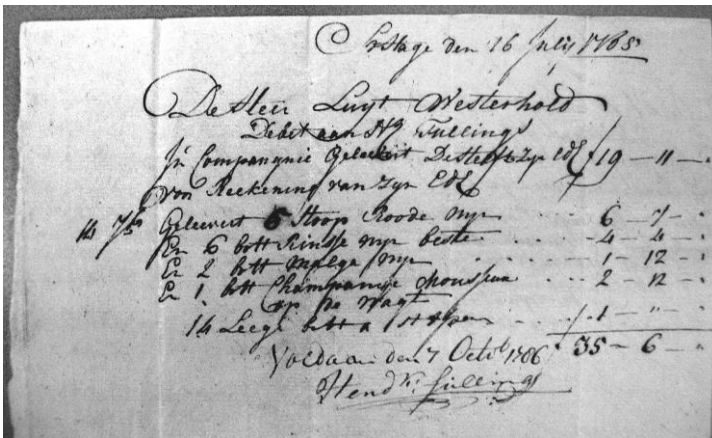
Er zijn een aantal brieven van Carel bewaard gebleven. Deels in het Frans en deels in het Nederlands geschreven. In een troostend briefje naar aanleiding van het overlijden van zijn broer Frederik schrijft hij aan zijn schoonzuster: "Mevrouw en seer geëerde suster. 't Treffend verlies dat suster overkomen is, is voor mij een oorzaak van droefenis geweest; dewijl den Heere Jesus Christus onsen gezegenden, nog leeft in den hemel, zal hij

zijn volk niet verlaten nog begeven, niet twijfelend dat de liefde Gods in Jesus Christus het deel van U.H. Welgeboren kinderen zal zijn, bestiert sijnde door God den heiligen geest.”

Niet bepaald woorden van iemand die geestesziek is.

In 1775 klagen de bewoners van De Vurige Colom dat zij slecht worden verzorgd. Onmiddellijk neemt kastelein Kroon maatregelen. Hij laat een voormalige knecht en meid voor de notaris verklaren dat de behandeling goed is. Van Carel wordt nog een aparte notariële akte gemaakt waarin hij verklaart 'dat hy ten huize van de requirant (Hendrik Kroon) logeert en geen reden tot klagen heeft over zyn behandeling'^{viii}.

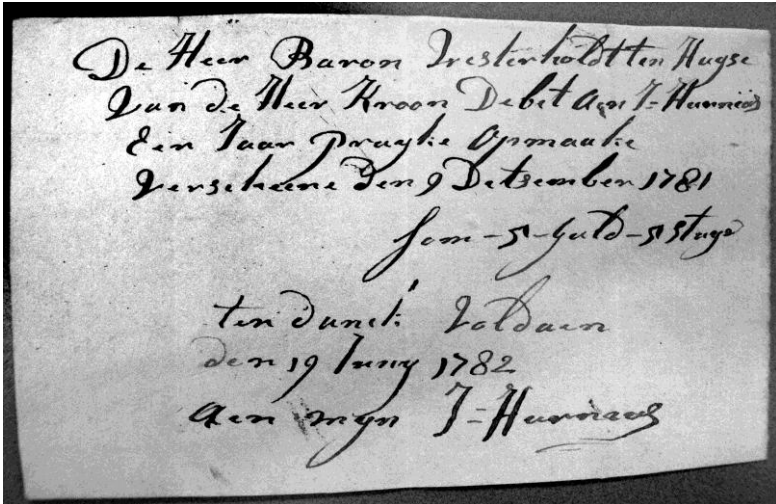
Hoe is het leven in het verbeterhuis? Daar krijgen we een indruk van omdat veel rekeningen bewaard zijn gebleven. Dagelijks wordt zijn eten gekookt door een echte kok en in De Vurige Colom bezorgd. Een vroege vorm van tafeltje-dek-je. Ook het avondeten wordt kant en klaar gebracht. Elke dag komen daar verse melk, koffie, bier en een kaars bij.

Drankrekening 16 juli 1765. Geleverd o.a. 6 stoop (1 stoop = kruik van 2,5 l, red.) rode wijn; 6 flessen rinse (= lichtelijk zuur, red.) wijn; 2 flessen Malaga wijn; 1 fles champagne, 14 lege flessen. Huis Enghuizen, Archief Westerholt 254 nr. 2.

En natuurlijk wijn. Van zijn zwager mocht hij dat onbeperkt bestellen. En dat deed hij. Het kostgeld stijgt van 550 gulden in 1764 naar maar liefst 1000 gulden in 1775. Hij besteedt vrij veel geld aan kleding en pruiken. Regelmatig koopt hij loten in de Generaliteits Loterij. Rekeningen ondertekent hij met 'Westerholt Vaandrig'. Hij voelde zich dus nog steeds militair. Opvallend is dat hij ook een degen draagt, een teken van

waardigheid. In 1777 verkoopt hij zelfs een rijpaard. Mocht hij dan rijtochtjes buiten het verbeterhuis maken?

De Heer Baron Westerkhotten Huges
Van de Heer Kroon Debit Aen J. Hurnich
Een Jaar Pruiken Opmaake
Verscheene Den 9 December 1781
5 gulden - 5 stuivers
ten dank. Voldean
den 19 Juny 1782
Aen myn J. Hurnich

Rekening pruikenmaker J. Hurnich, 9 december 1781. Eén jaar pruiken opmaken voor 5 gulden en 5 stuivers.

De jaren rijgen zich aaneen en Carel wordt ouder en ouder. Hij is de vijftig gepasseerd als hij steeds vaker behandeld moet worden door dokter Schultz en chirurgijn Paulus van Lanckom. En apotheker J.A. Odé moet steeds meer medicijnen leveren. Omdat de rekeningen bewaard zijn gebleven kunnen we nagaan wat er aan de hand is. Tenminste, als de oude medische termen nog bekend zijn in deze tijd. Daarom is onze Scherpenzeelse apotheker Marieke Vinken en dokter Johan Slappendel gevraagd om de rekeningen eens te bekijken en eventueel conclusies over de kwalen van Carel van Westerkholt te trekken. En ondanks dat veel niet meer te achterhalen is, is dat toch heel redelijk gelukt. Wat is er aan de hand?

Marieke Vinken kon de volgende medicijnen traceren:

Druppels tegen hoofdpijn; verschillende soorten laxans (dus tegen obstipatie); steeds dezelfde drank, maar de indicatie is onduidelijk; medicatie op alcoholische basis, in dit geval voor hoofdpijn; meerdere zalven, de samenstelling is onduidelijk; een middel met argemone, ofwel zilver. Dit werkt antibacterieel, dus zou in relatie met de zwerende wonden gebracht kunnen worden.

1778

Gelevert Ten Diensten van den
Wet Welken 1709 Gebooren Heer, Baron
Van Westerkindt de de Doort
P. A. Odé Apotheker

Jan 5	Pistilles aperives Esp. salin	—	14
Feb 21	Pulv. Terrib. Terrib. Quib. op 3 in Caliduo	5	4
22	Pulvis Laxans et deus	—	4
23	7 ^{de} Verm. Condor. quill. Verm.	—	30
	Comp. h. Emolliens ad 3 phala.	—	10
20	Mixture. aperives ex deus	5	4
Maj 18	Callidico Ovis ad Cont. Terrib. ex deus	—	30
16	Pulvis Laxans et deus	—	9
22	7 ^{de} Verm. Callidico Ovis	—	30
26	Mixture. aperives et Quercia.	—	10
29	7 ^{de} Verm. Callidico Ovis	—	10
	Mixture. aperives	—	16
30	Pistilles Romach. Condor. et deus	—	10
Juni 3	7 ^{de} Verm. Callidico Ovis	5	4
3	Pulv. Terrib. Terrib. Quib. op 3 in Caliduo	—	10

Rekening van apotheker J.A. Odé, 1778. Huis Enghuizen, Archief Westerkindt 254 nr. 2.

De chirurgijn heeft meermalen een ader geopend. Hij schrijft verder dat de baron erysipelas, ofwel wondroos had aan beide benen. Dit is later overgegaan in grangeen en hij had grote zweren. Hij krijgt hiervoor verband en zalven.

Wondroos is een bacteriële huidontsteking. Er ontstaat een pijnlijke, rode plek die snel groter wordt. Zo kan bijvoorbeeld het hele been rood, warm, dik en pijnlijk worden. Er kunnen ook blaren of pusblaasjes opkomen. Het gaat vaak gepaard met hoge koorts, koude rillingen, algemene malaise, hoofdpijn en braken. Gangreen is een infectie waarbij weefsel aangetast wordt en afsterft. Gangreen kan de reden voor het overlijden van de Baron zijn, dit is echter niet uit de tekst te halen.

Johan Slappendel voegt hier aan toe: Het is niet aannemelijk dat Carel deze ernstige kwaal heeft overleefd zonder amputatie of antibiotica.

Vanaf 1778 worden Carels beide benen al dagelijks verbonden. Eerst tegen wondroos en later tegen gangreen. Jarenlang sleept de ziekte zich voort. Wat de doodsoorzaak ook is, Carel heeft jarenlang veel pijn geleden. Op 6

september 1783 overlijdt hij in De Vurige Colom en komt er een eind aan zijn lijden. Carel wordt 59 jaar oud.

Officieel draagt hij de titel Heer van Scherpenzeel en zal daarom worden bijgezet in het familiegraf onder de preekstoel in de Grote Kerk van Scherpenzeel. Zodra zijn overlijden bekend wordt, luidt men de klok in Scherpenzeel. Acht luiders zullen negen dagen lang drie uur per dag luiden.

Er wordt een zware eiken doodkist gemaakt, van buiten zwart geverfd, met een los kussen en bekleedsel. Aan de kist worden negen ijzeren ringen met lussen bevestigd en hij wordt afgewerkt met negen schroeven met gedraaide koppen. Kosten: 55 gulden.

Ingang grafkelder in de Grote Kerk van Scherpenzeel voor 1939.

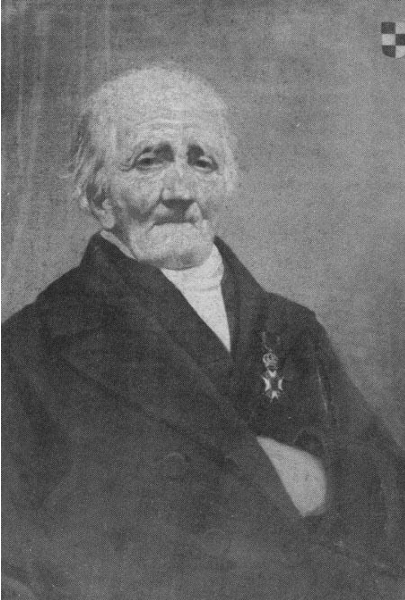
Foto genomen ca. 1915. Bibliotheek Rijksdienst voor Monumentenzorg, Zeist.

Op 10 september wordt Carel naar Scherpenzeel overgebracht. Het uitvoeren van een lijk uit de stad kost 51 gulden en het vervoer zelf 56 gulden. Op dezelfde dag wordt de grafkelder geopend door metselaar Hendrik Druif. Op 11 september vindt de begrafenis plaats. Voor de stoet uit loopt een 'aanspreker'. Dan volgt de kist, gedragen door acht dragers. Het is niet bekend of men ook nog een ommeegang door het dorp heeft gemaakt of dat met rechtstreeks van Huis Scherpenzeel naar de kerk is gelopen.

Dezelfde dag wordt het graf weer gesloten en "boven glad gelegd" met 100 "graeve moppen"^{ix}. Sindsdien is de grafkelder waarschijnlijk nooit

meer geopend en moeten de stoffelijke resten van Carel, zijn moeder en anderen zich nog steeds onder de preekstoel bevinden.

Omdat Carel geen directe nakomelingen heeft kijken de erfgenamen met argusogen uit naar de verdeling. Voorop de zwager en curator van Carel, Jacob Adolph van Heeckeren van Enghuizen. Hij heeft al die jaren de financiën geregeld en hoopt een flink graantje mee te pikken. Hoe is het met de financiën? Nou, het kapitaal is flink toegenomen. Omdat Carel

onder curatele stond konden er geen goederen worden aangekocht. Het geld is uitgeleend aan allerlei adellijke families. Jacob Adolf ziet zijn kans schoon en laat de heerlijkheid Scherpenzeel met de goederen overschrijven op zijn zoon Evert Frederik^x. Maar Evert Frederik is niet de eerste erfopvolger van Carel. Dat is Borchard Frederik Willem van Westerholt, de oudste zoon van zijn broer.

Borchard Frederik Willem baron van Westerholt tot Hackfort (1776-1852). De laatste Westerholt die eigenaar is van de heerlijkheid Scherpenzeel. Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage.

Deze Borchard is op dat moment nog minderjarig. Zijn voogd start direct een procedure om Evert Frederik als eigenaar af te zetten. Pas in 1787 slaagt hij daar in. Borchard is meerderjarig geworden en wordt op grond van een uitspraak van het Hof van Gelderland de nieuwe eigenaar van de heerlijkheid Scherpenzeel^{xi}. Nu dit duidelijk is kan de erfenis verder worden afgehandeld.

De nalatenschap van Carel bedraagt f 78.748,=. Daar gaan nog enkele legaten vanaf. In 1787 krijgt elk van de vijftien neven en nichten f 5080,=. Borchard moet als erfgenaam zijn neven en nichten uitkopen. Hij heeft geen enkele band met Scherpenzeel en verkoopt de heerlijkheid in 1793 aan mr. Johannes Sebastiaan van Naamen, heer van Eemnes-Binnen en Eemnes-Buiten. Het is de enige keer in de geschiedenis dat de heerlijkheid

verkocht is. Daarmee komt een eind aan de rol van de Van Westerholts in de Scherpenzeelse geschiedenis. Alleen het familiegraf onder de preekstoel bewaart de herinnering aan dit geslacht.

Henk van Woudenberg

ⁱ Het Gelders Archief; Huis Enghuizen, Archief Westerholt 249-2, nr. 3; 28-06-1728. Officiële uitspraak van Hof van Gelderland na een eerdere uitspraak van 25-07-1725.

ⁱⁱ Huis Enghuizen, Archief Westerholt 250; stukken betreffende Carel Willem Alexander van Westerholt en zijn onder curatele stelling, 1751-1789.

ⁱⁱⁱ Idem, nr. 9; 01-05-1753.

^{iv} Idem, nr. 15, daarvan nr. 4.

^v Algemeen Rijksarchief Den Haag; 1.01.47.17, Admiraliteitscollege 27, inv. nr. 2.

^{vi} Dr. J.C. Klessler; Het Dorp Scherpenzeel in 1749, blz. 45-51. De Vrouwe van Scherpenzeel Sophia Charlotta, Gravin von Wartensleben. Eigen uitgave, Scherpenzeel 1991.

^{vii} Huis Enghuizen, Archief Westerholt 250 nr. 20; 06-07-1772.

^{viii} Notarieel Utrecht UT207a014 nr. 71; 03-07-1775 en nr. 82; 29-08-1775.

^{ix} H.M. van Woudenberg; De geschiedenis van de Grote Kerk in Scherpenzeel, blz. 184.

^x Leenboek Huis Scherpenzeel 145, fol. 151; 13-09-1783.

^{xi} Huis Enghuizen, Archief Westerholt 250 nr. 25; 08-05-1787. De processtukken zitten in: Leenboek Huis Scherpenzeel 146, fol. 6-16vo, waaronder de uitspraak van het Hof van Gelderland.

✂-----✂-----✂-----✂-----✂

Ondergetekende, Dhr/ Mevr.: _____

Straat en huisnummer: _____

Postcode + woonplaats: _____

E-mailadres: _____

geeft zich op als lid van de Vereniging "Oud-Scherpenzeel" tegen een contributie van € 15,00 per jaar.

Handtekening: _____